

De slaapwandelande verdachte en het Linda-probleem

Ze komen (nog) niet vaak voor, maar bestaan wel: verdachten die zeggen dat het allemaal gebeurde terwijl ze aan het slaapwandelen waren. In zulke gevallen liggen er in de rechtszaal misverstanden op de loer.

Inleiding

Sommige verhalen blijven terugkomen. Zoals dat van Robert Ledru, de beroemde Parijse detective. Wat wel vaker gebeurt bij goede speurders, gebeurt ook bij hem: hij raakt door het vele overwerk overspannen. We schrijven trouwens het jaar 1888. Ledru's superieuren sturen hem naar de kustplaats Le Havre. Daar moet hij maar vakantie nemen en uitrusten. Zoals – opnieuw – bij speurders zo vaak het geval is, komt er van een zorgeloze vakantie niets terecht, want zijn plaatselijke collega's doen een beroep op Ledru's fabuleuze speurzint. Hij wordt bij het lijk geroepen van André Monet, een Parijse zakenman, die eveneens als toerist in Le Havre verbleef. De plaats delict is het strand. Monet is doodgeschoten. Terwijl Ledru bezig is met het onderzoek, bekruipt hem een akelig voorgevoel. De voetafdrukken rond het lijk passen perfect bij zijn eigen rechter voet. De lezer moet weten dat Ledru zijn rechter teen mist, een markante misvorming die ook geldt voor de voetafdrukken op de plaats delict. Ledru herinnert zich nu ook dat toen hij die ochtend opstond, hij – tot zijn eigen verbazing – natte sokken vol met zand aan had. Het kwartje valt echt als Ledru bij het lijk een kogelhuls vindt, die uit zijn eigen Luger afkomstig is. Ledru kan niet anders dan een bekentenis afleggen: 'Ik heb de dader, ik heb het bewijs, maar er is geen motief. Ik was degene die André Monet doodde.' Het is iedereen inmiddels duidelijk dat Ledru heeft geschoten in een toestand van slaapwandelen. De rechtbank spreekt hem daarom vrij, maar draagt hem wel op om voortaan met afgesloten deuren te slapen. Ofschoon sommige Hollywood-producenten hun versie van dit verhaal aanprijzen als 'based on the true story of the only man ever to be arrested for murdering while asleep',¹ is het wat het is: pure fictie.²

Het tijdschrift *Cinema* vond het verhaal dat in de film *The Sleepwalker Killing* (1997) wordt verteld 'ongeloofwaardig en niet overtuigend'. Hoofdpersoon is Mark Schall, die zijn schoonmoeder doodt en zijn schoonvader levensgevaarlijk verwondt. Een expert legt aan de jury uit dat Mark slaapwandelde toen het gebeurde. De jury gelooft de deskundige en Schall gaat vrijuit. Hoezo ongeloofwaardig? Deze Hollywood-productie volgt nauwgezet het Canadese geval van Kenneth Parks, die in 1987 's nachts een afstand van 23 kilometer overbrugde om bij het huis van zijn schoonouders te komen. Toen hij daar arriveerde, doodde hij inderdaad zijn schoonmoeder

en mishandelde zijn schoonvader. Parks reed vervolgens naar het politiebureau om zichzelf aan te geven. Uiteindelijk werd hij vrijgesproken, vooral omdat experts van mening waren dat Parks een echte slaapwandelaar was. De rechters droegen hem wel op om voortaan zijn medicijnen te nemen.³

Vrijspraak

Enkele jaren geleden beschreef de Amerikaanse slaapexpert Mark Pressman in een artikel 32 gevallen zoals die van Parks. Het merendeel ervan haalde Pressman uit de Amerikaanse vakliteratuur. Zijn verzameling laat twee interessante punten zien.⁴ Op het ene punt komen we later nog te spreken, maar het andere is toch beslist dat twaalf verdachten als vrije burgers de rechtszaal verlieten na een beroep te hebben gedaan op slaapwandelen. Best mogelijk dat de verzameling van Pressman niet representatief is. Het zou kunnen dat vooral gevallen waarin het slaapwandelverweer gunstig uitpakte voor de verdachte in de literatuur terecht kwam. Maar dan nog is de conclusie op haar minst dat een Amerikaanse verdachte die zich beroept op slaapwandelen niet bij voorbaat bij rechters en juryleden op categorisch ongelooft stuit. Dat komt omdat slaapwandelen bestaat: de meeste rechters en juryleden kennen wel iemand die zelf slaapwandelt of die een nichtje (of neefje) heeft die dat doet. Het komt ook door verhalen zoals die over Ledru en films zoals *The Sleepwalker Killing*. Die maakten Amerikanen vertrouwd met het idee dat sommige slaapwandelaars gewelddadig kunnen worden. En het komt door Freud die via zijn Amerikaanse leerlingen de juristen in dat land opvoedde met het idee dat mensen dingen ofwel bewust ofwel onbewust doen.⁵ Slaapwandelen doe je onbewust. Als in dat laatste geval de wet wordt overtreden, zijn verdachten niet schuldig; ze hadden immers niet de bedoeling om iets strafbaars te doen.

Experts en wat ze weten

Hennepin County Medical Center is een onopvallend ziekenhuis in Minneapolis. Toch duikt het regelmatig op in de Amerikaanse pers. Het ziekenhuis biedt namelijk onderdak aan *Sleep Forensic Associates*. Als Amerikaanse verdachten aannemelijk willen maken dat ze hun delict in een toestand van slaapwandelen hebben begaan, dan doen ze bij voorkeur een beroep op de autoriteit van *Sleep Forensic Associates*. De groep werd in de periode

* Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach is als hoogleraar psychologie verbonden aan de Universiteit Maastricht.

1. Zie bijvoorbeeld Charlie Mount: <www.charliemount.com/writer.html>.

2. Gebaseerd op F. Oughton, *The two lives of Robert Ledru*, London: Muller 1963. Zie daarover: Th. Barwick, 'The big sleep', *Fortean Times*, februari 2003, p. 42-45.

3. Zie over deze zaak: D.W. Denno, 'A mind to blame: New views on involuntary acts', *Behavioral Sciences and the Law* 2003, 21, p. 601-618.

4. M.R. Pressman, 'Disorders of arousal from sleep and violent behavior: The role of physical contact and proximity', *Sleep* 2006, 30, p. 1039-1047.

5. Zie Denno (2003) voor de invloed van de Weense psychopaus op het Amerikaanse denken over opzet en schuld.

2006-2009 130 keer geconsulteerd. In zo'n 25 gevallen ging het om doodslag; 41 gevallen waren zedenzaken. De laatste tijd, zo meldt de website van de groep, stijgt het aantal aanvragen spectaculair.⁶

De psychologen en medici van *Sleep Forensic Associates* zijn echte slaapwandelers. We gebruiken die aanduiding zonder ironische bijbedoeling, want er bestaat een bloeiende onderzoekslijn naar slaapwandelen en aanverwante verschijnselen. Het heeft een reeks van vaststaande feiten opgeleverd. Zo blijkt dat 4% van de volwassenen – vaker mannen dan vrouwen – weleens slaapwandelt. Dat percentage ligt bij kinderen een paar procentpunten hoger. Slaapwandelen blijkt bovendien voor een aanzienlijke deel genetisch verankerd te zijn. Slaapwandelaars hebben dan ook vaak familieleden met dezelfde eigenaardigheid. Voor de rest zijn de meeste slaapwandelaars trouwens gewone mensen zonder psychiatrische voorgeschiedenis. Slaapwandelen, zo luidt een opmerking die telkens weer opduikt in de vakliteratuur, is een fysiologisch en niet een psychiatrisch fenomeen. Er bestaan enkele uitzonderingen op die regel. In sommige patiëntengroepen komt slaapwandelen vaker voor dan gewoonlijk. Zo bevordert het medicijn lithium – het wordt gegeven om manisch-depressieve symptomen te behandelen – slaapwandelen.⁷ Fors alcoholgebruik over een langere periode maakt de kans op slaapwandelen juist weer kleiner.⁸

Slaapwandelerepisodes doen zich bijna altijd voor in het tijdsvenster van een half uur tot drie uur na het inslapen. Ze duren zelden langer dan tien minuten en als de slaapwandelenaar al zijn bed verlaat, dan volgt er gedrag dat stuntelig en weinig gecoördineerd is. Zoals in het voorbeeld van de Franse president Paul Deschanel (1920) die al slaapwandelend uit een treincoupé donderde en later dat jaar 's nachts badend in de fontein van Chateau Rambouillet werd aangetroffen. Omdat zijn slaapwandelen – ten onrechte – werd gezien als aanwijzing voor een psychiatrische afwijking, leidde het uiteindelijk tot zijn aftreden.⁹

Agressief gedrag tijdens het slaapwandelen komt zelden voor. Als het zich voordoet dan is dat doorgaans bij mannen in de leeftijd van 20 tot 50 jaar. Bovendien – en nu komen we bij die andere bevinding van Mark Pressman – gaat het bijna altijd om agressie die zich richt op iemand die dicht in de buurt is. Of het is agressie die op de een of andere manier werd geprovoceerd. Die term moet overigens in psychologische en niet in juridische zin worden begrepen: het kan bijvoorbeeld zijn dat de slaapwandelenaar werd aangeraakt of toegeschreeuwd door een familielid en dat er daarna geweld volgde.

Sekssomnia

Als het ontspoort in de richting van vecht-, steek- en schietpartijen, heeft slaapwandelaargressie de allure van

een delict. Ook de variant die te boek staat als sekssomnia kan die allure krijgen. Daarbij onderneemt de slaapwandelenaar seksuele toenaderingspogingen. Soms zijn die gericht op de eigen partner. Zoals de patiënt die een antidepressief medicijn ging slikken. In de week daarop bedreef hij zo'n beetje elke nacht – terwijl hij naar eigen zeggen sliep – de liefde met zijn vriendin. Zijn psychiater noteert: 'Enkele keren had patiënt er 's ochtends een zeer vage herinnering aan, zonder er helemaal zeker van te zijn dat er ook daadwerkelijk iets was gebeurd.'¹⁰ De sekssomnia verdween toen de patiënt een ander medicijn kreeg. Los van zijn curiositeit, is het geval nauwelijks van betekenis voor juristen. Dat ligt anders voor het verhaal van de vader die 's morgens vroeg zijn 15-jarige dochter betast. De dochter is – zoals ze dat wel vaker doet – net naast hem in bed komen liggen. Stiefmoeder is gaan werken. Vader kwam even daarvoor thuis van de nachtdienst. Hij moet – zo beweert hij zelf – in een diepe slaap zijn geweest toen hij het lichaam van zijn dochter streelde en haar borsten kustte. Het meisje is ontdaan en doet aangifte. Het is pas daarna dat de vader een psychiater consulteert en hem vertelt dat het allemaal gebeurde terwijl hij sliep. De psychiater meent dat er sprake is van sekssomnia. In een wat onderkoelde toon schrijft hij dat de rechtbank de vader niettemin een straf oplegde.¹¹

Iemand die tijdens het slaapwandelen allerlei handelingen verricht, heeft daar later geen weet meer van. In jargon heet dit geheugenverlies amnesie. De amnesie hoeft overigens niet compleet te zijn. Zo herinnerde zich de patiënt die onder invloed van antidepressieve pillen sekssomnia ging vertonen, flarden van zijn handelingen. Forensisch psychologen en psychiaters – en op hun gezag strafrechtjuristen – maken een heel punt van dit geheugenverlies bij verdachten die zeggen aan het slaapwandelen te zijn geweest. Het geheugenverlies toont volgens de experts aan dat de slaapwandelenaar niet bij bewustzijn was en geen controle had toen hij allerlei handelingen verrichtte. De redenering is twijfelachtig. Wie slaapwandelt en dan iets doet wat niet mag, heeft daar later zelden herinneringen aan. Het omgekeerde gaat echter niet op: als iemand zegt geheugenverlies te hebben voor iets dat gisteren gebeurde, betekent dat nog niet dat hij die periode ook in een schemertoestand doorbracht. De man die willens en wetens een vechtpartij begint en dan een flinke kopstoot te incasseren krijgt, kan daaraan zo'n geheugenverlies overhouden dat hij nauwelijks meer weet heeft van de vechtpartij. Maar het simpele feit dat zijn herinneringen eraan vaag zijn, betekent niet dat hij slaapwandelde of anderszins in een schemertoestand verkeerde toen hij besloot te gaan vechten.¹² Het lijkt een filosofisch punt, maar we staan erbij stil om deze reden: de kwestie wordt van belang zodra deskundigen gaan beweren dat de verdachte zich het delict niet meer

6. Zie: <<http://sleepforensicsassociates.com/aboutSfa/>>.

7. Zie o.a. J.R. Hughes, 'A review of sleepwalking (somnambulism): The enigma of neurophysiology and polysomnography with differential diagnosis of complex and partial seizures', *Epilepsy & Behavior* 2007, 11, p. 483-491.

8. M.R. Pressman, 'Factors that predispose, prime, and precipitate NREM parasomnias in adults: Clinical and forensic implications', *Sleep Medicine Review* 2007, 11, p. 5-30.

9. M. Horn, 'A rude awakening: What to do with the sleepwalking defense?', *Boston College Law Review* 2004-46, p. 149-182 en A. Bonkalo, 'Impulsive acts and confusional states during incomplete arousal from sleep: Criminological and forensic implications', *Psychiatric Quarterly* 1974, 48, p. 400-409.

10. D.G.H. Krol, 'Sekssomnia tijdens behandeling met een selectieve serotonineheropnameremmer' *Tijdschrift voor Psychiatrie* 2008, 50, p. 735-739.

11. F. Versonnen, 'Seksuele handelingen als bijzondere vorm van parasomnie?', *Tijdschrift voor Psychiatrie* 1997, 39, p. 409-414.

12. Zie ook: H. Merckelbach & K. van Oorsouw, 'Daders met geheugenverlies', in: P.J. van Koppen, H. Merckelbach, M. Jelicic & J.W. de Keijser (red.), *Reizen met mijn rechter: Psychologie van het recht*, Deventer: Kluwer 2010, p. 785-804.

herinnert en dat *dit* aantoont dat hij aan het slaapwandelen was. Nee dus. Want het alternatieve scenario is dat de verdachte zo'n slaapwandelers-episode en het daarbij behorende geheugenverlies veinst. Hoe hij dat moet doen, kan hij op internet nalezen. Hij hoeft maar de steekwoorden *sleepwalking* en *faking* in te typen en vindt een schat aan bruikbare informatie. Het komt er dus op aan om deze optie uit te sluiten, iets wat ook Amerikaanse slaapwandelers-experts telkens weer benadrukken.

Technisch

Het jargon van slaapwandelers-experts is nogal technisch. Naast en in plaats van het alledaagse *slaapwandelen* gebruiken ze *parasomnie* en *somnambulisme* als min of meer equivalente begrippen. Bij gewelddadige vormen van slaapwandelen spreken Angelsaksische auteurs ook wel van *somnabulistic homicide*. Het instrumentarium van slaapwandelers-experts is zo mogelijk nog complexer. Hun belangrijkste instrument is het electroencefalogram (EEG), waarbij de hersenactiviteit wordt vastgelegd van proefpersonen en patiënten die een nacht doorbrengen in het slaaplaboratorium. Op deze manier hebben onderzoekers het raadsel van het slaapwandelen kunnen ophelderen. Het komt erop neer dat slaapwandelen is gekoppeld aan een slaapstadium dat *slow-wave sleep* (SWS) heet. Dat stadium bevindt zich in de chronologie van de slaap vrij vooraan. Het is een stadium dat niets te maken heeft met droomslaap. Hersenen die tekenen van SWS vertonen, bevinden zich in een diepe slaap. Slaapwandelen is een onvolledige ontwakking uit deze diepe slaap. Sommige meer primitieve hersenkernen worden dan wakker en kunnen handelingen gaan initiëren. Andere hersenkernen – bijvoorbeeld de naar voren gelegen (frontale) delen verantwoordelijk voor hogere functies als beslissen en herinneren – blijven nog een tijdje doorslapen. Door deze asymmetrie kan de slaapwandelers-gedrag gaan vertonen dat primitief is – geweld, seks, eten – en dat (nog) niet wordt gecensureerd door de hogere mentale functies.

Laboratoriumassistenten worden er wel voor gewaarschuwd. Als notoire slaapwandelers een nacht in het slaaplaboratorium doorbrengen, is het weliswaar bij uitzondering dat ze gaan slaapwandelen en ook nog eens agressief worden. Maar het komt voor. Zo is er het geval van de patiënt die kort na het inzetten van de *slow-wave sleep* (SWS) plotseling uit bed sprong, alle kabels en elektroden lostrok en met woest geweld een schilderij van de muur sloeg. Na tien minuten ging hij op bed liggen en sliep gewoon in. De andere dag wist hij niets meer van de gebeurtenis.¹³ Het geval laat weer zien dat er een directe koppeling is tussen SWS en slaapwandelen. Wat ook goed in dat plaatje past is dat kinderen dit type slaap meer vertonen dan volwassenen. Sommige medicijnen – waaronder lithium en mogelijk ook bepaalde antidepressiva – wakkeren SWS aan. Het in ruime mate en over een langere periode gebruiken van alcohol onderdrukt juist de SWS.¹⁴

Het slaaplaboratorium heeft veel kennis opgeleverd. Maar het is één ding om zo'n slaaplaboratorium te gebruiken voor wetenschappelijk onderzoek, het is – zoals zo dadelijk zal blijken – iets heel anders om het *pro justitia* in te zetten.

De Nunspeetse slaapwandelers-zaak¹⁵

Woensdag 17 maart 2010 zal voor de 55-jarige Linda Schoots¹⁶ een zwarte dag zijn geweest. Ze had al die jaren geprobeerd een nieuw leven op te bouwen in Egypte en nu – die 17de maart – veroordeelde het Arnhemse hof haar alsnog in de Nunspeetse slaapwandelers-zaak. Kort gezegd ging het in die zaak om de schoten die Linda met haar geweer op haar overburen en hun gasten had gelost. Zij vierden buiten op straat – een gewone Nunspeetse straat – Nieuwjaar. Een van de feestvierders werd door een kogel in de buik getroffen. In het ziekenhuis werd het projectiel diezelfde nacht verwijderd, waarna het slachtoffer spoedig herstelde. Linda beweerde dat ze had geschoten tijdens het slaapwandelen. Het hof vond dat niet overtuigend, achtte poging tot doodslag bewezen en legde de vrouw een gevangenisstraf van anderhalf jaar op. Dat is opmerkelijk omdat eerder – in 2007 – de Rechtbank Zutphen Linda had vrijgesproken: de Zutphense rechters hadden haar verhaal over het slaapwandelen wél serieus genomen.

De feiten en hoe Linda die ziet

Linda was verpleegster, maar ook – bij wijze van hobby – sportschutter en had zodoende thuis een wapenkluis met daarin een geweer. En zo was het gegaan: de alleenstaande Linda had enkel in de aanwezigheid van haar hond, oudejaarsavond televisie kijkend en wijn drinkend doorgebracht. Ze had over de hele avond en de eerste uren van de 1ste januari – zo verklaarde ze later – anderhalve fles wijn gedronken. Een dergelijke hoeveelheid dronk ze wel vaker. Rond 24.00 uur was ze even naar buiten gegaan om foto's te nemen van het vuurwerk. Daarna pleegde ze nog wat telefoontjes. De politie kon later vaststellen dat haar laatste telefoontje van iets voor 2.00 uur was geweest. Rond 2.00 uur ging ze naar bed. Omstreeks 2.30 uur stond ze weer op, haalde haar lichtgewicht geweer uit de wapenkluis, laadde het, liep naar het voorraam, opende dat en schoot een paar keer in de richting van de oprit van de overburen. Daar was nog steeds een feestje gaande. Daarna borg ze het wapen op. Tijdens haar verhoor door de politie zegt Linda dat zij niet meer weet wat er is gebeurd. Ze herinnert zich enkel wat droomachtige flarden: dat haar hond op haar was gesprongen en dat ze daarvan schrok. Ze moest hebben geschoten terwijl ze slaapwandelde. Slaapwandelen deed ze ook wel vaker, zei ze.

Wat de experts zeggen

In opdracht van de officier van Justitie wordt Linda, terwijl ze in voorlopige hechtenis zit, door een psychiater onderzocht. Hij praat met haar en schrijft daar later een

13. Pressman, 2006.

14. Zie M.R. Pressman, M.W. Mahowald, C.H. Schenck & M. Cramer Bornemann, 'Alcohol-induced sleepwalking or confusional arousal as a defense to criminal behavior: A review of scientific evidence, methods and forensic considerations', *Journal of Sleep Research* 2007, 16, p. 198-212. Maar ook: M.A. Cramer Bornemann, 'Role of the expert witness in sleep-related violence trials', *Virtual Mentor/American Medical Association Journal of Ethics* 2008, 10, p. 571-577.

15. L/JN BL7919.

16. We hebben de naam veranderd.

rapport over. Daarin meldt hij: 'onderzochte kan zich niets van het ten laste gelegde herinneren; dit komt realistisch over.' De psychiater maakt ook duidelijk *waarom* Linda zich niets kan herinneren: ze werd in haar jeugd seksueel misbruikt door een familielid. Daar heeft ze nog steeds last van. Periodiek komt ze in een soort roes terecht, door kenners dissociatieve momenten genoemd, en dan kan ze gekke dingen doen.

Enige weken later wordt Linda – terwijl ze nog steeds in hechtenis zit – in opdracht van de officier onderzocht door een psycholoog. Opnieuw benadrukt Linda dat ze zich niets kan herinneren van wat er die avond is gebeurd. De psycholoog komt tot een vergelijkbare conclusie als de psychiater, maar gaat nog een stap verder. Linda, zo schrijft de psycholoog, gaat gebukt onder de late gevolgen van seksueel misbruik: een lichte posttraumatische stressstoornis (PTSS), dissociatieve reacties en slaapproblemen. Tijdens oudejaarsnacht speelden deze symptomen op, ook al omdat Linda ruim alcohol had genuttigd. De psycholoog meent dat er die avond sprake was van een dissociatieve kortsluiting, 'een eenmalige kortdurende stoornis in het bewustzijn waardoor zij in haar slaap, al dromend van de schietbaan, complexe handelingen verrichtte en uiteindelijk schoten is gaan afvuren in de richting van het kabaal'. De teneur is andermaal dat Linda niet meer wist wat ze deed toen ze die bewuste nacht schoot.

De advocaat van Linda vraagt een hoogleraar die gespecialiseerd is in slaap om het slaapwandelverhaal van zijn cliënt te onderzoeken. Dat doet de hoogleraar door met haar te praten. Ook brengt Linda een nacht door in zijn slaaplaboratorium en wordt haar EEG gemeten. De hoogleraar vindt het slaapwandelverhaal van Linda plausibel. Niet dat hij observeerde hoe Linda ging slaapwandelen tijdens haar nacht in het lab. Maar de hoogleraar zag wel iets in haar EEG. Bij de rechter-commissaris wordt hij als deskundige gehoord en dan zegt hij er dit over: 'Tijdens de diepe eerste fase van de slaap is de frontale hersenschors sterk verminderd actief. Dat bleek ook bij de verdachte tijdens haar slaapregistraties. De ont koppeling van de frontale hersenschors en andere delen van de hersenen kunnen tijdens de diepe slaap leiden tot automatisch gedrag waarbij op zichzelf nog wel sprake is van bewustzijn van de omgeving in de zin dat de persoon zijn omgeving registreert. Omdat de sturende rol van de frontale hersenschors is uitgeschakeld, is de persoon zich echter niet meer bewust van zijn eigen positie ten opzichte van die omgeving. Op zo'n moment heb je je eigen identiteit, je eigen referentiekader niet meer tot je beschikking. In een situatie van automatisch gedrag, bijvoorbeeld slaapwandelen, kun je dus niet zeggen dat iemand bewust handelt.'

Zoals gezegd: de Zutphense rechtbank die zich aanvankelijk over haar zaak buigt, spreekt Linda vrij. Dat is heel goed te begrijpen: de rechters laten de rapporten van de psychiater, de psycholoog en de hoogleraar zwaar wegen. Vooral de verklaring van de hoogleraar bij de rechter-commissaris legt gewicht in de schaal. Want die doet

twifelen, aldus de rechtbank, aan het opzettelijk karakter van Linda's handelingen.

Losse eindjes

Deskundigen die zich op het standpunt stellen dat Linda in een slaapachtige roes met haar geweer schoot, hebben wel wat punten – voor een deel technisch van aard – uit te leggen. Maar dat deden de deskundigen niet. Je kunt het de Zutphense rechtbank daarom onmogelijk kwalijk nemen dat ze deze losse eindjes over het hoofd zag. Zo beweerden de psycholoog en psychiater dat Linda leed aan de restsymptomen van PTSS, waaronder dissociatieve momenten. Wat is hier precies oorzaak en gevolg? De psycholoog en psychiater suggereerden dat deze restsymptomen als *oorzaak* fungeerden van Linda's schemertoestand. Maar – en dat laten de deskundigen na om te melden – ze zouden ook een *gevolg* kunnen zijn van de schietpartij. Daders kunnen zich met het delict dat ze plegen zelf traumatiseren. Zo'n causale volgorde is vaker beschreven en sluit allerminst uit dat de verdachte willens en wetens het delict beging.¹⁷ De psychiater en psycholoog verzuimden om aan de Zutphense rechtbank duidelijk te maken waarom zij deze volgorde niet van toepassing vonden op het geval van Linda.

Dan is er het meer technische punt dat gaat over het tijdsinterval dat verstreek tussen het naar bed gaan van Linda en het moment waarop zij haar geweer uit de kluis haalde. Dat tijdsinterval kan worden geschat op ergens rond de 30 minuten. Om 2.00 uur handelde ze immers haar laatste telefoontje af en om 2.30 uur schoot ze. Slaapwandelen is, zoals gezegd, gekoppeld aan *slo-wave sleep* (SWS), maar SWS treedt niet onmiddellijk na het naar bed gaan in. De ondergrens voor het begin van SWS wordt vaak gelegd bij 30 minuten. Het slaapwandelen van Linda houdt zich dus op aan de ondergrens van wat – als het om SWS gaat – waarschijnlijk mag heten.

Ook rijst de vraag wat nou precies de uitwerking van de wijn was. De door de verdediging ingeschakelde hoogleraar had de Zutphense rechtbank eigenlijk moeten informeren over de consensus in de literatuur. Die luidt dat 'heavy use of alcohol results in a significant decrease in SWS (...). These conditions are not consistent with the occurrence of sleepwalking episodes.'¹⁸ Bij Linda was sprake van fors alcoholgebruik. De hoogleraar had de rechtbank dus behoren uit te leggen waarom hij, ondanks de zonet aangehaalde consensus, toch meent dat Linda een bonafide geval van slaapwandelen is.

Er is nog een technisch punt. Dat gaat over de handelingen die de opmaat tot het schieten vormden. In het geval van Linda moest de hoogleraar aannemen dat zij een complexe serie van handelingen uitvoerde terwijl zij slaapwandelde. Die serie begon met het uit de kluis halen van het wapen, het openen van het magazijn, het uit een doos halen van de munitie, het laden van het wapen en het aanleggen van het wapen. De serie eindigde met het weer opbergen van het geweer in de kluis. Het kan niet anders of deze hele gedragsketen nam een behoorlijke tijd in beslag. De hoogleraar had de Zutphense rechtbank

17. Bijvoorbeeld C. Evans, 'What violent offenders remember of their crime: Empirical explorations', *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 2006, 40, p. 508-518.

18. Pressman et al., 2007; p. 208. In een ander artikel zegt Pressman (2007, p. 24) het nog duidelijker: 'Chronic alcohol use has effects on sleep that would appear to significantly decrease the possibility of sleepwalking.'

moeten inlichten over de opinies onder zijn vakgenoten, namelijk dat 'the duration of the action is usually brief (minutes)¹⁹ en 'complex behavior while sleepwalking is rare.'²⁰ En waarom hij vond dat Linda desondanks een echt geval van slaapwandelen was.

Ook in andere opzichten past Linda niet goed bij het plaatje dat in de vakliteratuur wordt geschetst van de agressieve slaapwandelaar. Want meestal gaat het om relatief jonge mannen die een historie van slaapwandelen hebben. Meestal ook richt hun agressie zich op mensen die fysiek in de buurt zijn. Natuurlijk: Linda zegt een voorgeschiedenis van slaapwandelen te hebben, maar de deskundigen ondernamen nauwelijks een poging om dat aan de hand van onafhankelijke bronnen te verifiëren. Is het mogelijk dat Linda haar slaapwandelen en haar geheugenverlies uit de duim zoog? De experts gaan nauwelijks op die mogelijkheid in. Misschien was daar een goede reden voor. We weten het niet en de Zutphense rechtbank evenmin.

Het slaaplaboratorium imponeert

Het meest technische punt betreft de slaapregistraties bij Linda. Die vonden plaats in het slaaplaboratorium van een ziekenhuis. Doelend op deze registratie merkte de hoogleraar op dat hij bij Linda een verminderde activiteit van de frontale hersendelen had waargenomen. Hij brengt dat vervolgens met onbewust gedrag in verband en het is deze wending die veel indruk maakte op de rechtbank. De vraag is of de observatie van de deskundige enige diagnostische waarde bezit. Onbekend is immers of een niet-slaapwandelaarnde persoon tijdens zo'n registratie eenzelfde gebrek aan activiteit in de frontale hersendelen vertoont. De vakgenoten van de hoogleraar staan kritisch tegenover het gebruik van zulke observaties in de rechtszaal. Ze wijzen er bovendien op dat afwijkende EEG-patronen tijdens een eenmalige slaapregistratie onbeduidende neveneffecten van de aanwezigheid in een vreemde ziekenhuisomgeving kunnen zijn (zogenoemde *first night effect findings*).²¹ De deskundige had er verstandig aan gedaan zulke belangrijke nuances aan de rechter duidelijk te maken, zeker nu hij kon weten dat er over de waarde van slaapregistraties nogal wat discussie bestaat in zijn vakliteratuur. De al eerder aangehaalde Pressman zegt het zo: 'Defense experts and defense attorneys see these sleep studies as very important to their cases. It is clear that it is hoped that by impressing upon the jury the sophisticated technical nature of the procedures and by presenting results of purportedly objective indicators for sleepwalking, that the court will be influenced.'²²

De andere Linda

De officier stelde tegen de vrijspraak van de Zutphense rechtbank hoger beroep in. Op verzoek van de raadsheer-commissaris keek ik naar de rapporten van de psychiater, de psycholoog en de hoogleraar in de zaak van Linda. Het viel me op hoe technisch hun uiteenzettingen waren.

En hoe dat het zicht op de losse eindjes vertroebelde. In die zin liet ik me ook uit in mijn rapport. Uiteindelijk kwam het Arnhemse hof in haar arrest tot de conclusie dat in de zaak van Linda het onvoldoende aannemelijk was geworden dat zij slaapwandelde toen zij haar geweer uit de kluis haalde en schoot.

In zijn autobiografie beschrijft psycholoog en Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman hoe hij tijdens de oorlog opgroeide in Frankrijk, in een joods milieu waar mensen voortdurend op hun hoede moesten zijn. In die omgeving waren de verhalen die mensen elkaar vertelden en hoe ze getaxeerd moesten worden, van groot belang. Het verklaart Kahneman's latere interesse in de kracht van verhaal. Een zo'n verhaal, dat hij samen met zijn collega Amos Tversky construeerde, gaat over Linda. Een andere Linda. Het verhaal is aldus:

Linda is 31 jaar oud, alleenstaand, zeer doortastend en erg slim. Ze studeerde af in de filosofie. Als student was ze zeer begaan met het discriminatievraagstuk, met sociale rechtvaardigheid en ze deed bovendien mee aan allerlei antikernwapendemonstraties. Wat acht u waarschijnlijker?

*Linda werkt bij een bank;
Linda werkt bij een bank en is actief in de feministische beweging.*

Tversy en Kahneman vonden dat als je dit voorlegt aan mensen, de meerderheid van hen – tussen de 60% en 80% – kiest voor de tweede optie als de meest waarschijnlijke. Dat komt omdat deze optie het best lijkt aan te sluiten bij het verhaal. Maar in termen van logica is optie één de enige juiste: de verzameling vrouwelijke bankmedewerkers is noodzakelijkerwijze groter dan de verzameling feministische bankmedewerkers.²³

Zaken als die van de slaapwandelaarnde Linda zijn te herformuleren langs de lijnen van Tversy en Kahneman's probleem. De uiteindelijke keuze daarbij is die tussen:

*Linda dronk teveel, raakte ontremd en schoot met haar wapen; of
Linda dronk teveel, ging naar bed, stond slaapwandelaarnde op, raakte ontremd en schoot met haar wapen.*

Op voorhand is optie één veel waarschijnlijker dan optie twee. Want slaapwandelen is een zeldzaam fenomeen en de agressieve vorm ervan is dat al helemaal. Anderzijds: mensen die agressief worden na heftig drankgebruik zijn in het strafrecht schering en inslag. De Zweedse onderzoekster Ulrika Haggard-Grann en haar collega's rekenen voor dat na ruime alcoholconsumptie de kans op gewelddadig gedrag met een factor 14 toeneemt. Het is dan ook niet voor niets dat alcohol een rol speelt bij de helft van

19. M.W. Mahowald & C.H. Schenck, 'Parasomnias: sleepwalking and the law', p. 333, *SleepMedicine Reviews* 2000, 4, p. 321-339.

20. Horn, 2004, p. 154.

21. Pressman, 2007.

22. Pressman, 2007, p. 7.

23. Het Linda-probleem heet in jargon de conjunction fallacy. A. Tversky & D. Kahneman, 'Judgments of and by representativeness', in: D. Kahneman, P. Slovic & A. Tversky (red.), *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*, Cambridge UK: Cambridge University Press 1982, p. 84-98.

alle zware geweldsdelicten.²⁴ De wetgever gaat ervan uit dat het ontremmende effect van alcohol een feit van algemene bekendheid is en vandaar ook de doctrine van *culpa in causa*: de verdachte die veel drinkt neemt wilens en wetens een risico en kan daar later geen argument aan ontlenen, ook niet als hij beweert vanwege de drank in een toestand van roes een delict te hebben gepleegd. In het geval van Linda – die oudejaarsnacht toch behoorlijk had gedronken – zou het dan zo gegaan kunnen zijn dat het lawaai van de overburen haar was gaan irriteren, vooral omdat haar hond er zo onrustig van werd. In een vlag van woede pakte ze haar wapen uit de kluis en schoot op de lawaaimakers. Zou gegaan kunnen zijn? Het is zo ongeveer wat Linda tijdens haar allereerste gesprek met de politie vertelt. Het verhaal over slaapwandelen komt pas later.

Five million times

Zaken waarin de verdachte aanvoert het delict te hebben gepleegd tijdens het slaapwandelen komen in ons land weinig voor. De gevallen die er zijn, dateren van na 2000. Soms eindigden ze in een vrijspraak: de Utrechtse slaapwandelzaak is daar een voorbeeld van. Daarin ging het om een jonge vrouw die 's nachts na een avondje stappen haar vriendin mishandelde en later zei er geen enkele herinneringen aan te hebben omdat ze het had gedaan in een toestand van slaapwandelen.²⁵ Soms ook lijkt het erop dat een beroep op slaapwandelen strafvermindering oplevert, zoals in het geval van de Apeldoornse brandstichtster. Ze had pagina's uit een damesmodeblad gescheurd, in brand gestoken en door de brievenbus van een buurtgenoot gegooid, waardoor de vitrage vlamvatte. De psychiater zei erover dat mogelijk sprake was van 'een posttraumatische stressstoornis, slaapwandelen en misbruik van alcohol.'²⁶ Van meer recente datum is een Belgische zaak waarin een 30-jarige verdachte ervan werd beschuldigd zijn dochttertje te hebben misbruikt. De verdachte bekende, maar beweerde dat het toch echt een geval van seksomnia was. Deskundigen gaven hem daarin gelijk en de verdachte werd vrijgesproken.²⁷

Gunstige uitkomsten dus. Het zou best kunnen dat we in de komende jaren verdachten vaker gaan horen beweren dat zij hebben gehandeld in een toestand van slaapwandelen. Het klinkt als een goed verhaal dat bovendien een aantrekkingskracht uitoefent op enthousiaste slaapexperts. In de regel zullen zij zich geplaatst zien voor de vraag of het allemaal te wijten was aan alcohol of aan slaapwandelen. In hun overzichtsartikel laten Pressman en collega's er geen misverstand over bestaan welke optie in beginsel de juiste is: 'A conservative estimate would be that alcohol alone is five million times more likely than sleepwalking or confusional arousal to be the cause of violent behavior.' Ja, de deskundige die de rechtbank wil voorhouden dat een verdachte handelde in de schemertoestand van het slaapwandelen, moet een zeldzame uitzondering uitleggen. Hij kan dat niet afdoen

met een betoog dat doorspekt is van technisch jargon. Als hij dat wel probeert, dan moeten rechters hem dwingen met de billen bloot te gaan. Dat kan door de deskundige uitvoerig te bevragen over het Linda-probleem en al die andere losse eindjes.

24. U. Haggard-Grann, J. Hallqvist, N. Langstrom & J. Moller, 'The role of alcohol and drugs in triggering criminal violence: A case cross-over study', *Addiction* 2006, 101, p. 100-108.

25. *LJN AF2058*; zie hierover ook H. Merckelbach & M. Jelicic, *Hoe een CIA-agent zijn geheugen hervond en andere waargebeurde verhalen*. Amsterdam: Olympus 2007.

26. *LJN BL6907*.

27. 'Slapende man vrijuit na verkrachting dochter', *Trouw* 30 maart 2010.